প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্কে ন্যায়ৰ সংজ্ঞা আৰু শ্ৰেণীবিভাগ

মহৰ্ষি গৌতম ন্যায় দৰ্শনৰ প্ৰৱৰ্তক, ন্যায় দৰ্শন যুক্তিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত বাস্তৱবাদ। মহৰ্ষি গৌতমে প্ৰমাণৰ বিভাগবোৰৰ মাজত সৰ্বপ্ৰথমে প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণক আলোচনা কৰিছে। বস্তুত নৈয়ায়িকৰ মতে বিষয়ৰ লগত ইন্দ্ৰিয়ৰ সংযোগৰ ফলত যি যথাৰ্থ আৰু অনিবাৰ্য জ্ঞানৰ উৎপত্তি হয়, সিয়েই প্ৰত্যক্ষ, উদাহৰণ স্বৰূপে মোৰ চকুৰ লগত সন্মুখত থকা চকিখনৰ সংযোগৰ ফলত মই চকীখন প্ৰত্যক্ষ কৰিছো। চকিখন আছে বুলি মই নিশ্চিতভাৱে জানো, অৰ্থাৎ প্ৰত্যক্ষ হল বিষয় আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ সন্নিকৰ্ষজনিত নিশ্চিত আৰু যথাৰ্থ জ্ঞান।

প্ৰত্যক্ষক ভিন ভিন ভাগে ভাগ কৰা হৈছে। সেই ভাগবোৰ হৈছে:-

(১) লৌকিক প্ৰত্যক্ষ
(২) অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ

যি প্ৰত্যক্ষত বিষয়ৰ লগত ইন্দ্ৰিয়ৰ লৌকিক বা স্বাভাৱিক সন্নিকৰ্ষ ঘটে, তাক লৌকিক প্ৰত্যক্ষ বোলে, চকু, কাণ প্ৰভৃতি ইন্দ্ৰিয়ৰ সাহায্যত লৌকিক প্ৰত্যক্ষ কৰা হয়। লৌকিক প্ৰত্যক্ষ আকৌ দুই প্ৰকাৰৰ:-

(১) বাহ্য
(২) মানস বা আন্তৰ

চকু, কাণ, জিভা, নাক, ত্বক — এই ~~পাঁচটা~~ পাঁচটা বাহ্য ইন্দ্ৰিয়ৰ লগত বিষয়ৰ সংযোগৰ ফলত উৎপত্তি হোৱা জ্ঞানক বাহ্য প্ৰত্যক্ষ বোলা হয়, এই পাঁচটা ইন্দ্ৰিয়ৰ সাহায্যে আমি বাহ্য জগতৰ

Scanned with CamScanner

বস্তুৰ যথাক্ৰমে ঘ্ৰাণ, স্বাদ, ৰূপ, শব্দ আৰু স্পৰ্শ প্ৰত্যক্ষ কৰে। আনহাতে অন্তৰিন্দ্ৰিয় মনৰ চিন্তা, অনুভূতি, ইচ্ছা, দ্বেষ, সুখ, দুখ প্ৰভৃতি মানসিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সংযোগ জনিত জ্ঞানক 'মানস প্ৰত্যক্ষ' বোলা হয়।

আনহাতে যি প্ৰত্যক্ষত ইন্দ্ৰিয়ৰ লগত বিষয়ৰ অলৌকিক বা অস্বাভাৱিক সন্নিকৰ্ষ ঘটে, তাক অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ বোলে। অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ তিনি প্ৰকাৰৰ :—

(১) সামান্যলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ
(২) জ্ঞানলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ
(৩) যোগজ প্ৰত্যক্ষ

যি প্ৰত্যক্ষত কোনো এটা বস্তু বা ব্যক্তিৰ 'সামান্য ধৰ্ম' বা 'জাতি ধৰ্ম'ৰ ভিত্তিত সেই শ্ৰেণী বা জাতিৰ অন্তৰ্গত সমস্ত বস্তু বা ব্যক্তিৰ জ্ঞান লাভ কৰা যায়, তাক সামান্যলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ বোলা হয়। এজন মানুহক মানুহ বুলি কোৱাৰ কাৰণ হ'ল তেওঁৰ মাজত মনুষ্যত্ব প্ৰত্যক্ষ কৰা হয়, মানুহৰ এই সাধাৰণ ধৰ্মৰ প্ৰত্যক্ষৰ যোগেদি সমগ্ৰ মানৱ জাতিক প্ৰত্যক্ষ কৰা হয়। এনে সাধাৰণ ধৰ্মক সামান্য বোলা হয় আৰু এনে প্ৰত্যক্ষক সামান্যলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ বোলা হয়।

আনহাতে যি প্ৰত্যক্ষত কোনো বস্তুৰ পূৰ্বজ্ঞান সন্নিকৰ্ষ-ৰূপে কাম কৰে, সেই প্ৰত্যক্ষক জ্ঞানলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে চকুৰে এটুকুৰা বৰফ প্ৰত্যক্ষ কৰোঁতে আমি কওঁ যে 'বৰফ ঠাণ্ডা', সাধাৰণতে বৰফৰ ঠাণ্ডাভাৱ স্পৰ্শ ইন্দ্ৰিয়ৰ সহায়ত

Scanned with CamScanner

জানা যায়। কিন্তু ইন্দ্রিয় বাইরের বিষয় যে মানুষ প্রত্যক্ষ দ্বারা অনুভব হচ্ছে, এই ধরনের প্রত্যক্ষ জ্ঞান লক্ষণ প্রত্যক্ষ বলা হয়।

যোগ সাধনের নিয়ম সাধনে অলৌকিক প্রত্যক্ষের নাম যোগজ প্রত্যক্ষ, অলৌকিক শক্তি অধিকারী যোগীগণ ইন্দ্রিয়ের সাহায্য ব্যতিরেকে, কেবল ধ্যানের মাধ্যমে দূর, ভবিষ্যৎ এবং দূরবর্তী অতি সূক্ষ্ম বস্তুর যে প্রত্যক্ষ জ্ঞান লাভ করে, তাকে যোগজ প্রত্যক্ষ বলা হয়।

আর এই রীতি অনুসারে প্রত্যক্ষকে তিনভাগে বিভক্ত করা হয়েছে!—

1. নির্বিকল্প প্রত্যক্ষ
2. সবিকল্প প্রত্যক্ষ
3. প্রত্যভিজ্ঞা

যে প্রত্যক্ষে বস্তুর নাম, ধর্ম, গুণ, প্রকার ইত্যাদি সম্পর্কে কোনো ধারণা থাকে না তাকে নির্বিকল্প প্রত্যক্ষ বলা হয়। অর্থাৎ যে প্রত্যক্ষে বস্তুর অস্তিত্বের জ্ঞান হয়, কিন্তু বস্তুর প্রকার বা নাম সম্বন্ধে কোনো জ্ঞান থাকে না, তাকে নির্বিকল্প প্রত্যক্ষ বলা হয়। অন্যদিকে যে প্রত্যক্ষে বস্তুর অস্তিত্বের সাথে বস্তুটির প্রকার, নাম, গুণ, ক্রিয়া, জাতি- ধর্ম ইত্যাদি সম্পূর্ণ গুণযুক্ত রূপে প্রত্যক্ষ করা হয়, তাকে সবিকল্প প্রত্যক্ষ বলা হয়। নির্বিকল্প প্রত্যক্ষে বস্তুর কেবল অস্তিত্বের জ্ঞান হয়, অন্যদিকে

Scanned with CamScanner

সবিকল্পক প্রত্যক্ষে বস্তুর প্রকার বা গুণের জ্ঞান হয়।

ন্যায়শাস্ত্রে প্রত্যভিজ্ঞা নামে আর-একপ্রকারের লৌকিক প্রত্যক্ষের উল্লেখ আছে। এটা বস্তুকে বা একজন ব্যক্তিকে পূর্ব পরিচিত বস্তু বা ব্যক্তিরূপে প্রত্যক্ষ করলে প্রত্যভিজ্ঞা বলা হয়। প্রত্যভিজ্ঞা হল পূর্ব-জ্ঞাত কোনো জ্ঞান পুনঃ সন্নিকর্ষের ফলে উৎপন্ন হওয়া জ্ঞান,

এইমতে ন্যায় দার্শনিক সকলে প্রত্যক্ষকে ভিন্ন ভিন্ন ভাবে শ্রেণীবিভাজন করেছে,

—